

FALK MIKSA

ERZSÉBET KIRÁLYNÉRŐL

VISSZAEMLEKEZÉSEK.
A KIRÁLYNÉ ARCZKÉPÉVEL.

BUDAPEST.
LAMPEL RÓBERT (WODIANER F. ÉS FIAI)

CS. ÉS KIR. ÜDV. KÖNYVKERESKEDÉS KIADÁS*.

728-1888. Budapest. Nyomatott Wodianer F. és Fiainál.

TARTALOM.

Hogyan tanult a királyné magyarul.....	5
Apróságok	25
Deczember 24-én	30
1893	41

Hogyan tanult a királyné magyarul. *)

Ámbár az utolsó negyedfélévtized alatt többé-kevésbé közről ismertem legnagyobb részét azoknak, akik monarkiánk politikájában kiváló szerepet játszottak, s az ezen idő alatt előfordult történelmi események keletkezésére s fejlődésére nézve némely fontos és érdekes részleteket tudok, melyek szélesebb körökben aligha ismeretesek, mégis mindenkor nagyon óvatos voltam a jegyezgetésben. Nem bízom a papírban, mely olyan, mint a hűtelen nő: midőn azt gondoljuk, hogy legjobban őrizzük, egyszerre csak azon veszszük észre magunkat, hogy eltűnt és – elárult. Hiszen minden elővigyázatomb daczára megtörtént, hogy 1860. márczius 3-ikán a bécsi rendőrség két lisztes zsákkal vitte el tőlem azon összes leveleket, amelyeket 1849. óta megőriztem volt, és mellesleg mondva, mai napig sem kaptam azokat vissza. Szerencsére oly nagy halmaza volt ez a magyar nyelven írt leveleknek, hogy még ha az összes bécsi rendőrségi személyzet e nyelvet bírta volna is, hónapok alatt sem lettek volna képesek e leveleket elolvasni, s talán csak ezen körülménynek tulajdonítható az, hogy akkorában a levelek íróinak egyikén sem esett semmi baj. Az egész papírhalmaz alkalmasint elolvasatlanul vándorolt valamely papírmalomba, kivéve az épp akkor tollam

*) Először megjelent a „Magyar Szalon” 1886. évi októberi füzetében.

alatt levő két tudományos munkának kéziratát, melyet csakis úgy kaphattam vissza, hogy határozottan tudattam a rendőrséggel, miszerint az illető kiadóval szemben tetemes bánatpénz fizetésére köteleztem magamat, ha a kéziratot a megszabott idő leteltével át nem szolgáltatom, és így, ha a rendőrség vissza nem adja, neki lesz szerencséje ezt az összeget megfizetni. Azóta természetesen még jobban irtóztam a jegyezgetéstől és kivélt csak egyetlen egy esetben tettem, tudniillik arra az időre nézve, midőn szerencsém volt naponkint a királyné ő felsége előtt megjelenhetni. Mert minél jobban ismertem meg ezen úgy szellemére, mint szívére nézve egyaránt kitűnő fejedelmi aszszonyt, annyival élénkebb lett bennem a kívánság, hogy valamikor az ő teljes jellemrajzát megírjam. Nem tettem azonban ezt eddig, s alkalmasint ezentúl sem fogom tenni. A mindennapi folyó munka oly nagy mértékben veszi igénybe időmet és erőmet, hogy ily feladatot megoldanom, úgy a hogy én azt képzelem, többé nem lesz lehetséges. Jegyzeteimből időközben egyet-kettőt közzétettem néhány évvel ezelőtt abban a lapban, melyet szellemdús barátném, Pulszky Polixéna úrhölgy, valamely jótékony célra kiadott; azóta hozzájuk nem nyúltam és csak most vettem azokat ismét elő, midőn e folyóirat tisztelt szerkesztői tudatták velem, hogy nagyon szeretnének a magyar királynéről cikket hozni, de oly írótól, kinek szerencséje van ő felségét személyesen ismerni, és engem szólítottak fel ily cikk megírására. Teljesítem ebbeli kívánatukat, tiszta tudatában annak, hogy amit nyújtok, irodalmi értékkel nem bír és ha egyáltalában érdekes, az érdekességet csakis azon kitűnő személyiségnek köszönheti, akiről szó van és aki valóban megérdemelné, hogy hazánkban jobban ismernék, mert e haza határtalan, soha teljesen le nem róható hálával tartozik neki.

Miképp jutottam én a királyné közelébe? Ez oly kérdés, melyen annak idején igen sokan törték a fejüket, anélkül, hogy arra a feleletet megtalálni képesek lettek volna. Én magam is csak később tudtam meg, miképp történt a dolog, de nem mondhatom meg ma sem; mert én szabadon rendelkezhetem saját titkaim felett, de a másoké fölött nem. Tény az, hogy boldogult Majláth György, akkori udvari kancellár, aki köztudomás szerint igen zseniális, de határozottan konzervatív államférfiú volt, egyik reggel egész felháborodással jött be egyik udvari tanácsosának szobájába: „Tudja-e ön” – kérdé ismeretes éles hangján – „hogya az a Falk, aki a Pesti Napló-ba ír, most minden nap királyné ő felségéhez fog járni,?” – „Hallottam,” válaszolt az udvari tanácsos. „És nem tudja ön” – kérdé tovább Majláth – kinek a műve ez?” – „Ha Excellenciád nem tudja, én nem tudom,” válaszolt az udvari tanácsos a legártatlanabb arczkifejezéssel; pedig – ezt ma már elárulhatom – ő volt egyike azon keveseknek, a kik csakugyan tudták. Másnap Majláth György ismét megszólítja ugyanazt az udvari tanácsost: „Most mar tudom” – monda – hogya történt ez a dolog! Ezt Eötvös Pepi csinálta, hogya benünket boszantson.” Pedig „Eötvös Pepi” ebben a dologban épp oly ártatlan Volt, mint Majláth Gyuri, amint ez kétségtelenül be fog bizonyulni, ha egyszer a boldogult bárónak hozzám irt levelei nyilvánosságra jutnak.

Külsőleg a dolog lefolyása ez volt: 1866. szeptemberben – én akkor a bécsi első takarékpénztár titkára voltam s éppen visszatértem volt rendes szabadság-utamból – 1866. szeptemberben kevéssel az osztrák-porosza háború lefolyása után, egyik napon beállít hozzám egy csinos fiatal ember s átadja Königsegg grófné, Erzsébet császárné

akkori főudvarmesternőjének látogató-jegyét azon izenettel, hogy a grófné arra kér: látogatnám meg őt másnap déltájban. Fogalmam sem volt, vajjon mit kívánhat tőlem a grófné, akit nem ismertem, soha sem láttam, kivel soha semmi néven nevezendő összeköttetésben nem állottam. De nem sokat törtem rajta a fejemet, gondoltam magamban: „Qui vivra verra!” Másnap tiszteletemet tettem a grófnénál, aki engem nagyon udvariasan, de meglehetősen hidegen fogadott. Szép asszony volt, s igazán impozáns női alak. Rövid szavakban tudatta velem, hogy a császárné ő felsége – királynéről akkor még nem volt szó – tőlem kívánná oktatást nyerni a magyar nyelvben és irodalomban. Kérdé: vajjon hajlandó vagyok-e ezt a missziót elfogadni? Erre kijelentem, hogy hála Istennek, régen túl vagyok azon az időn, amikor még órákat kellett adnom, de ő felsége kívánatát magamra nézve nemcsak parancsnak, hanem kitüntetésnek tekintem, s amennyire gyöngé erőm megengedi, iparkodni fogok a felség bizalmának megfelelni. Erre a grófné utasított, hogy a következő napon déli egy órakor jelentsem magamat: „in der Kammer Ihrer Majestät,” és ezzel az audienciának vége volt. Másnap elmentem a Burgba és egy kis kérdezősködés után csakugyan megtaláltam az épületnek azt a részét, amelyben ő felségének „kamarája,” azaz lakosztálya volt. De midőn az első terembe léptem, melyben néhány előkelő hölgy társalgott, azonnal elembe jött egy fekete frakkos egyén, aki, midőn nevemet megmondtam, ismét levezetett ugyanazon a lépcsőn, melyen feljöttem volt, átment velem azon kis udvarra, mely a „Schaufler”-utcza felé szolgál, és fölvezetett egy másik lépcsőn a császári vár ama részébe, mely közvetlenül a nagy óra alatt fekszik. „Ő felsége nem akarja, hogy ön bármi cze-

remónia által zsenírozva legyen,” monda útközben az én fekete frakkosom, „azért azt parancsolta, hogy ön mindig ezen az oldalon menjen fel hozzá, ahol kívülem senkivel sem fog találkozni.” Megvallom, hogy a felséges asszonynak e gyöngéd gondoskodása igen kellemes hatást tett reám, még mielőtt szerencsém lett volna vele színről-színre találkozhatni. A második emeletre fölérve, és csakugyan anélkül, hogy egy emberi lelket láttunk volna, az a komornyik-vagy ajtónálló-féle ember, – hivatalos czímét mai napig sem tudom, de gondolom, hogy „Leibkammerdiener” volt, különben igen művelt modorú férfiú – a folyosóról mindjárt „benyitott egy tág szalonba, mely első perczben csakugyan meglepő benyomást tett reám, mert annak közepén egy gyermekasztal állott apró székekkel és a szoba különben is tele volt játékszerekkel, melyeket részletesen megnézni is volt alkalmam, miután a komornyik óráját kihúзва, fontos hivatalos arczzal monda: „Még öt perczig várunk kell, még nincsen egy óra.” Aztán hozzá tette: „ez a családi szoba, ahol a felségek a gyermekekkel játszani szoktak”. A sok csecse-becse közt figyelmemet lekötötte egy miniature katona-csoport, mely porcellánból készült s az osztrák hadsereg minden fegyvernemét tüntette fel a múlt századtól kezdve a legújabb korig. Ezek a tarka egyenruhák történelmileg is érdekes látványt nyújtottak. A komornyik állítása szerint e gyűjteményt Ferencz József császár és király még mint kis gyermek saját apjától kapta és most (illetőleg húsz évvel ezelőtt), a legújabb korig kiegészítve, az akkor nyolcz éves Rezső fiának ajándékozta. Ez alatt a fölöttünk levő nagy toronyóra egyet ütött, a komornyik kinyitotta a jobbra eső ajtót (a balra eső félig nyitva volt és a szomszéd teremben király ő felségét lát-

tarn íróasztala mellett dolgozni) és nevemet kikiáltva, engemet bebocsátott. Az előbbinél sokkal nagyobb, egyenszög alakú terembe léptem. A burgudvarra nyíló, elég hosszú baloldali fal közepe táján két ablak közt egy kis asztalka állott, s szemben egymással két szék. Az egyik előtt ő felsége állott, a terem túlsó végén pedig az utolsó ablak mélyedéséből Ferenczy Ida okos kis feje kandikált ki, pajkos mosoly közben 'szép fogait villogtatva. A felséges asszony, midőn magamat meghajtva az ajtó mellett maradtam, közelebb intett és nyájas mosolylyal, halk hangon, de tiszta magyar kiejtéssel megköszönte készségemet, melylyel kívánatának teljesítésére vállalkoztam. Ezzel leültünk az egymással szemben álló két székre és úgy láttam, hogy ő felsége most tőlem várja az első szót. Ismétetem ő felségének, mennyire boldognak érzem magamat, hogy bizalma felém fordult s hogy csak attól félek, miszerint nem leszek képes az ő várakozásainak megfelelni. „Én ellenkező nézetem vagyok, monda a királyné nevetve. E szívélyes fogadtatás által bátorítva, arra kértem ő felséget, legyen kegyes megmondani, hogy eddig mit tanult és mennyire haladt, hogy aztán ahhoz mérjem azt, amire őt még oktatnom kellend. Ő felsége most elég folyékony magyarsággal előadta, hogy a magyar grammatikát megtanulta, nem szerfelett nehéz irányú magyar könyveket is megérteni képes, de a magyar irányban szeretné magát tökéletesíteni s egyszersmind a magasabb színvonalú magyar irodalommal akarna megismerkedni. A felség előadásából megértettem, hogy amit ő eddig tanult, az mind jó és hasznos volt, de egyszersmind kissé unalmas is. Föltettem magamban, hogy ezt a hibát, amennyire csak lehet, kerülni fogom, s evégre háromfélét proponáltam ő felségének; először, hogy én neki élő szóval és nagy vonások-

ban elő fogom adni Magyarország történetét, – a távolabb eső korszakokat lehetőleg röviden, az újabbakat részletesebben; – másodsor, el fogom neki hozni, amennyiben azok az ő kis könyvtárában meg nem volnának, a legújabbkori magyar íróknak kitűnő műveit, ezeket együtt el fogjuk olvasni s én, amennyire szükséges, magyarázatokkal fogok szolgálni; végre pedig megígértem, hogy vaiami érdekes munkát keresek ki, melyet ő „otthon” lefordíthat, úgy, hogy én mindig a legközelebbi órában fordítását revideálhassam és arra nézve netaláni észrevételeimet megtehessem. Ő felsége nagy örömmel fogadta e javaslatomat és azonnal hozzá is láttunk a munkához. Ami a fordításokat illeti, éppen akkor jelent meg Arneth által kiadva, II. József császár és Katalin orosz czárné levelezése. A levelek francia nyelven vannak írva, s ő felsége kettős készséggel vállalkozott e levelek fordítására, minthogy ez utón egyszermind a francia nyelvben is gyakorolhatta magát, a levelek pedig tartalmuknál fogva is különösen érdekelték ő felségét. Mondhatom, hogy nálánál szorgalmasabb tanítványt képzelni sem lehet. Fordításait kékszínűen vonalozott papírból álló füzetekbe írta, oly korrekte és amellet oly csinosan és tisztán, hogy ezért bármely iskolában első eminenssé megtették volna. Még mai napig is sajnálom, hogy nem kértem el ő felségétől e füzetek egyikét, amely örök emlékét képezte volna ezen fejedelmi aszszony bámulatos szorgalmának, pontosságának és rendszeretetének. Csak egyszer történt kivétel. Egyik napon, az óra kezdetén, mikor ő felsége rendesen a fordítási füzetet szokta elembé tenni, a királyné egy nem éppen tisztasága által kitűnő itatópapírféle lapot adott át, melynek mindkét oldala írónnal volt tele írva. Én bámulva néztem, hogy mi ez? mire a felség, csodálkozásomat látva,

megmagyarázta a dolgot. „Tegnap – úgymond – egész nap mindenféle fogadtatásokkal voltam elfoglalva; este udvari hangverseny volt, a hangverseny után pedig oly fáradtnak éreztem magamat, hogy azonnal lefeküdtem; de akkor eszembe jutott, hogy még nem készítettem el feladatomat. elővettem tehát az éji asztalomon fekvő kalendáriumot és a fiókból egy plajbászt, kiteptem egy üres papírlapot a kalendáriumból és az abban foglalt mesés históriáknak egyikét lefordítottam, hogy ön, ha már kötelességemet pontosan nem teljesíthettem is, legalább jóakaratomat lássa” ... E tényben s ezekben a szavakban oly egyszerű, de szívhez szóló szeretetreméltóság rejlik, hogy annak hatását a gyöngéd érzelmű olvasóra csak csökkenteném, ha azt bármiféle magyarázattal kísérném. E tanórák alig folytak egy-két hétig, és a szoros értelemben vett oktatási jelleg mindinkább háttérbe lépett, annak helyét pedig egy rendkívül kellemes és – amennyire ily körülmények között e szót használni lehet – fesztelen társalgás pótolta. Hű maradtam ama föltevésemhez, hogy koronás tanítványomat ne untassam. Soha egy perczig sem feledkeztem meg ugyan arról, hogy ki az, akivel szemben ülök, de az ez által kiszabott korlátokon belül, valahányszor valami ártatlan élez vagy tréfa toltult nyelvemre, én bizony azt vissza nem fojtottam és nagy meglepődésemmre láttam, hogy ő felsége az ily ötleteken igen jóízűen képes nevetni. Kezdtünk beszélni a napi eseményekről, azután úgy lassacskán átmentünk a politikára általában, s ismét egy pár lépéssel óvatosan előbbre haladva, ott voltunk a magyarországi ügyeknél. Itt csak annyit mondhatok, hogy még nem találkoztam nővel, aki hazánk iránt oly benső szeretettel viseltetett volna, mint ő felsége, s ki annak érdekében annyit tett volna – hanem persze, hogy tehetett

is, mert hiszen császárné és királyné volt, aki ily érzelmekkel viseltetett irányunkban.

Nem tagadom, hogy e tekintetben egynémely hazánkfia túlbuzgósága sokszor nem éppen kellems helyzetbe hozott. A sok eset közül csak egyet említek. 1867 tavaszán, mikor a koronázás ideje közelgett, egynémely különben igen tekintélyes pesti művész és műkedvelő (a levél még megvan és, az illetők neveivel is szolgálhatnék) levelet intézett hozzám, melyben nem éppen diplomatikus hangon szóltak bizonyos, nem tudom valósággal létezett vagy talán csak képzelt intrikákról, melyek arra lettek volna irányozva, hogy a koronázás alkalmával Liszt koronázási miséje elő ne adassék; azután magyarázták ők nekem, hogy ilyen-amolyan befolyásom volna a királynénál és felszólítottak, hogy e befolyást a Liszt-féle mise előadásának érdekében érvényesítsem. Elvittem magammal e levelet ő felségéhez és nem tudom már, hogy miféle tekervényes utakon, de elvégre is úgy fordítottam a beszédet, hogy a levél tárgyát szóba lehetett hoznom. Elmondtam, hogy a magyar ember sohasem tud kibontakozni az illúziókból, hogy abból a tényből, mert ő felsége tőlem oktatást venni kegyeskedik, mindenféle dolgok keresztülvitelére képesnek hisznek, egyebek közt arra is, hogy én ő felségét rábírhatnám, miszerint Liszt miséjének előadása iránt érdeklődjék és amellet szót emeljen. Ő felsége mosolyogva hallgatta végig előadásomat – meg vagyok győződve, hogy keresztül látott a szitán, – mert végre azt kérdé: „Hogyan szól az a levél?” „Felsőged engedelmével felolvasom.” A királyné végighallgatta a levelet és nem szólt semmit. Ezzel a dolog látszólag véget ért és én többé nem is törődtem vele, vajjon előadják-e majd azt a misét, vagy sem? Körülbelül egy hét

múlva kezembe veszem az akkor Pesten megjelent, bold. Frankenburg Adolf barátom által szerkesztett „1848” című napilapot és abban egy hosszú dicséretet találok, hogy en milyen derék hazafi vagyok, mennyit teszek a hazai művészet érdekében, mert íme az én befolyásomnak sikerült kivinni azt, hogy minden udvari ármány daczára Liszt koronázási miséje elő fog adatni. A kinek fogalma van ama kényes állásról, melyet ő felségénél elfoglaltam, arról a sok nyílt és titkos ellenségről, aki az én akkori szereplésemet nagyon rossz szemmel nézte és csak leste az alkalmat, hogy magyarán szólva, nyakamat szegje, az el fogja hinni, ha azt mondom, hogy ama hírlapi újdonság elolvasásakor úgy éreztem magamat, mintha a guta megütött volna. Azonnal leültem s irtam egy rövid nyilatkozatot, melyet a nevezett hírlap szerkesztőségének beküldtem, s melyben egyszerűen kijelentettem, hogy ő felsége kegyes tőlem oktatást venni a magyar nyelvben és irodalomban, de hogy ezen kívül nekem semmiféle más szerepem nincs, hogy én az ezen körön túl fekvő dolgokba nem avatkozom, így tehát a szóban álló ügyről sem tudok semmit, annak érdekében nem tettem semmit, nem is tehetek, és ha a koronázási mise csakugyan előadatik, amiről nincs tudomásom és amivel nem is törődöm, ebben nekem semmi legkisebb részem sincs. Délben azután e nyilatkozat másolatát az illető hírlappal együtt elvittem ő felségének s felolvastam neki, hozzátévé – a mi egyébiránt a valóságnak megfelelt – hogy én e tapintatlanság tekintetében teljesen ártatlan vagyok. „Helyesen cselekedett” – monda ő felsége s ezzel a dolognak vége volt

Az oktatásra visszatérve, meg kell emlétenem, hogy az újabbkori írók közt nevezetesen báró Eötvös József volt az, kinek művei iránt Ő

felsége a legnagyobb rokonszenvvel viseltetett. Talán mondanom sem kell, hogy nem a filozófiai és politikai munkák, hanem a költemények voltak azok, amelyek leginkább fölkellették ő felsége érdekét. E költeményeket egytől-egyig elolvastuk és nevezetesen a „Végrendelet” című kis vers volt az, mely ő felségét elragadtatásra bírta. „Kár, – monda ő felsége – „hogy testvérem, a nápolyi királyné, nem tud magyarul, mert ő igen élénk érzékkel bír az ilyek iránt!” „Ha felséged parancsolja” – mondtam – „le lehetne azt fordítani németre.” – „Versben? – kérde ő felsége – „mert különben a költemény szépsége eltűnnék.”

– „Talán versben is” – volt az én feleletem – „én magam is fiatal koromban sok magyar verset lefordítottam németre; e fordítások akkor Pesten, a „Spiegel” című német lapban megjelentek.” – „Hát csinálja meg!” – monda ő felsége. – „Most mindjárt?” „Igen is, most mindjárt, én nem fogom zavarni.” A feladat nem volt éppen könnyű, de vonakodásról természetesen nem lehetett szó. Hozzáfogtam tehát Ő felsége legnagyobb csendben, de feszült figyelemmel kísérte az én tollam mozgását. Midőn egyszer felpillantottam, ő felsége mosolyogva jegyzé meg: „Ez engem nagyon érdekel; mindig kíváncsi voltam látni, hogy miképp készülnek az ilyen dolgok.” – Körülbelül egy negyedóra múlva elkészültem a munkával és felolvastam a fordítást, melylyel ő felsége nagyon meg volt elégedve; azonnal el is vette tőlem a papírt és zsebre tette. Másnap azt mondta: „A nápolyi királyné nevében meg kell köszönnöm önnek fáradságát. A vers rendkívül tetszett nővéremnek, meg is tartotta magánál a kéziratot.

– Vajjon megérdemelte-e a fordítás ezt a dicséretet, vagy sem, azt nem tudom, mert én azt soha többé nem láttam. A királyné azon megjegyzé-

sere, miszerint kár, hogy Eötvös oly kevés költeményt írt, azt válaszoltam: bizony kár, hanem azért van ám még egy, amely nincs meg ebben a kötetben!” „Hát hol?” „Sehol, felséges asszonyom, nem szabad azt kinyomatni; el van tiltva.” „Micsoda? eltiltva! hat már Eötvöst is eltiltják? Ugyan mondja meg, mi van abban a költeményben?” Rég vártam erre a pillanatra és azért a „Zászlótartó” kézírata napok óta zsebemben volt. Fel is olvastam rögtön ő felségének rendkívüli tetszése mellett; magához vette a kéziratot és meg is tartotta!

Midőn a-felséges asszony előtt úgy nyilatkoztam, hogy élénk levelezésben állok báró Eötvös Józseffel, ő arra kért, hogy néha-néha hozzam, el Eötvösnek egy-egy levelét; és én azóta, valahányszor a bárótól levelet kaptam, melyet indiszkrétció nélkül megmutatni lehetett, azt mindannyiszor közöltem o felségével. Miután pedig erről – amint illik – Eötvöst értesítettem volt, ő is ehhez alkalmazkodott és ezen levelek alakjában a felség előtt el lett mondva sok oly dolog, amit más módon alig lehetett volna tudomására juttatni. E levelek egyike egyszer egy igen mulatságos epizódra adott alkalmat, melyet azért mondok el, mert ez is – bármily csekély a dolog – mutatja, mily rendkívüli gyöngédséggel viseltetett ő felsége –[^] ellentétben más sokkal csekélyebb állású úrnőkkel – még azokkal szemben is, kik alatta állottak és tőle függtek. Említem, hogy az órák alatt a terem utolsó ablaka mellett Ferenczy Ida ült. Egy napon kapok Eötvöstől egy levelet, amelyben nagyon humorisztikus hangon leírja afeletti' kétségbeesését hogy Pesten most még egy Eötvös József báró van, aki septemvir s legújabban bárói rangra is emeltetett és akinek levelei most folyvást összetévesztetnek az övéivel. Már mikor e

levél első sorait olvastam, észrevettem, hogy ő felsége nagyon nyugtalan kezd lenni; azután hamarjában az írón után kapott, egy hevenyében leszakított papírdarabra pár szót irt s azt nekem odaadta. E papírkára a következő sorok voltak írva: „Vigyázzon, ez az Eötvös az Ida rokona.” Nyilván attól tartott ő felsége, hogy a levélben olyasmi lehetne, ami az ő kedves Ferenczy Idáját kellemetlenül érinthetné és ennek akarta elejét venni. Megtudván így ő felsége nyugtalanságának okát, bátran folytattam a levél felolvasását, mert tudtam, hogy abban egyetlen szó sincs, amely akár az öreg septemvirt, akár annak bármely barátját a legtávolabbról is kellemetlenül érinthetné. De följegyeztem magamnak e tényt, mert ez oly nemes szívre, oly fenkölt kedélyre mutat, amilyennel a trónokon vajmi ritkán találkozunk.

Mikor aztárá. tapasz felé járt az idő, Königsseg grófné ismét macához kéretett. „A felséges udvar – monda a grófné – holnap Schönbrunnba költözik s én meg lettem bízva önt megkérdezni, vajjon akar-e mindennap oda kijönni. De hát úgy-e, igazam volt, midőn azt mondtam ő felségének, hogy önnek ideje ezt aligha fogja megengedni?” Kiéreztem a jóindulatot, mely ezen utolsó megjegyzésében nyilatkozott, de néha-néha nekem is kedvem telik benne az embereket bosszantani, s azt felelted rá: „Arra, a mit ő felsége parancsol, nekem mindig van időm.” A grófnétól azonnal fölmentem – miután éppen egy óra volt – a második emeletre ő felségéhez. Ennek első szava, mikor beléptem, ez volt: „Beszélt-e önnel Königsseg grófné?” „Igen is felség, beszélt” „Nos, ön csakugyan nem akar kijönni Schönbrunnba?” „De igenis, felséges asszonyom, szerencsémnek fogom tartani ott is megjelenhetni.” „Köszönöm volt ő felsége egyetlen válasza.

A következő naptól kezdve, naponkint fél-egykor a takarékpénztár előtt megjelent egy udvari kocsi, amely engem kivitt a felséges család nyári lakóhelyére. Apró malíciákban alárendeltek részéről most sem volt hiány. Ha meleg volt, olyan zárt kocsit küldtek, amelyben az ember majdnem megfuladt; ha az eső szakadt, nyitott kocsival tiszteltek meg, amelyben olykor-olykor bőrig átáztam. De hát én ezt föl sem vettem. Schönbrunnban, ha az ember a főépületen belép, jobbra van egy hosszú folyosó. E folyosó baloldalának utolsó ajtaja volt az, amelyen én mindig beléptem egy gyönyörű földszinti terembe, melynek másik ajtaja a kert felé nyílt és amely – mint hallottam – valaha Mária Teréziának kedvencz szobája volt. Itt ült ő felsége, mellette pedig a padlón két óriási kutya nyújtózott, melyek akkoriban ő felségének sétáiban hű kísérői voltak. Folytatva lettek itt a városban megkezdett órák, csakhogy az egy órából néha-néha kettő, sőt három is lett. Az oktatás tudniillik addig tartott, míg az ezen földszinti teremből fölfelé vezető csigalépcsőnek felső végéről az „Elise!” szó nem hallatszott. „A császár hazajött”, monda ő felsége, s akkor az órának vagy az óráknak vége volt. Nem is mertem volna előbb fölkelni, mert még a városban; az első óra alkalmával megtörtént velem, hfogy mikor a fölöttünk levő nagy óra kettőt ütött, én fölkeltem és eltávoztam; hanem másnap meg is leckézett ezért Ferenczy Ida, ki az udvar szokásait jobban ismervén, arra oktatott, hogy addig nem szabad fölkelnem, míg ő felsége el nem bocsát. Megjegyeztem ezt magamnak és nem is vétettem többé az etiquette e szabálya ellen.

Ha a jó tanítvány egyik ismertető jele a tudvágy, akkor ő felsége az ilyen jó tanítvány eszménye volt. Az ő agyveleje folyvást erősen

dolgozott, s ő mélyen gondolkozott, nem holmi frivolitások, hanem a tudomány és az élet legkomolyabb problémái körül. Fogas kérdéseivel nem egyszer zavarba ejtett, melyből aztán úgy, ahogy, de sokszor csakis nagy ügygyel-bajjal tudtam kibontakozni. Így például egyszer – nem tudom már miféle könyvben – ezt a frázist olvastuk: „A pokol „minden hatalmassága összeesküdött ellenem.” Ő felsége megáll, mereven a szemembe néz s azt kérdi: – „Hisz-e ön a pokolban?” Ha a nyájas olvasó egy kissé gondolkodik, át fogja látni, hogy azon a helyen erre a kérdésre felelni nem volt könnyű dolog; de úgy hiszem, elég szerencsésen találtam fel magamat, amennyiben ezt válaszolám: „Felséges asszonyom, én e felett még sohasem gondolkoztam. Én egész életemet úgy rendeztem be, hogy tudva és akarva soha rosszat nem cselekszem és most úgy kombinálok, hogy: ha nincs pokol, akkor úgy sem jut oda senki, ha, pedig van, legalább én nem fogok oda jutni.” Ő felsége nevetett és folytatta az olvasást.

Más alkalommal az imádkozás kerülvén, szóba, azt jegyzé meg Ő felsége, hogy ő ugyan sokat jár a templomba, de gyakran mégis azt kérdi magától, hogy nem kellene-e még többször oda mennie; szeretné tudni, mi az én véleményem? „Az imádkozás – válaszolám – nem olyan, mint az orvosság, amelyre nézve az orvos prescribálja, hogy milyen időközökben hány kánállal kelljen bevenni. Ha imádkozunk, ez nem azért történik, mert ezzel az Úristennek teszünk szívességet, aki amúgy is tudja, hányadán van velünk. Imádkozzunk annyiszor, ahányszor szívünk szükségét érzi annak, hogy magát a mindentható előtt feltárja, egyébként pedig viselkedjünk úgy, hogy az Isten ne csak akkor legyen velünk

megelégedve, ha a templomban térdelünk, hanem mindenkor.”

Máskor valami politikai dolgról beszélgettünk; egyszerre e kijelentéssel lep meg ő felsége: „Én úgy hallottam, hogy a legczélszerűbb kormányforma mégis csak a reszpublika.” Körülnéztem, vajjon nem dőlnek-e rám a régi habsburgi császárlak falai, mert ilyet császárné és királyné szájából bizonyosan még nem hallottak. Kérdésemre, hogy kitől hallá ezt ő felsége, azt felelé, hogy gyermekkori tanítójától, gróf Majláth Jánostól. Ez csak fokozta csodálkozásomat, mert Majláth Jánost, az ismeretes történetíró mindnyájan fő-főpecsovicsnak tartottuk. Ezt nyíltan meg is mondtam ő felségének, ki azután a szegény gróftól valóban megható bensőséggel védte, s midőn annak szerencsétlen kimúltáról megemlékezett, – köztudomás szerint gróf Majláth János leányával együtt a starnbergi tóba fulasztotta magát – könyvek tündököltek a királyné szemében. De ez a fejedelmi asszony, ha valamit meg akart tudni, nem egykönnyen eresztette el az embert. A Majláthra vonatkozó exkurzió után visszatért a reszpublikára, és tudni akarta, hogy mi az én nézetem. Én tehát azt mondtam: „Elméletben kétségen kívül a köztársasági a legczélszerűbb kormányforma, de elvont elméletek szerint a népeket kormányozni nem lehet, hanem alkalmazkodni kell az emberekhez és az adott viszonyokhoz; minden kormányrendszer tehát csak viszonylag jó, vagy rossz; vannak államok, ahol a köztársasági kormány a legalkalmasabb, de ebben a mi államunkban, ahol annyi különféle népfaj lakik együtt, melyek műveltségük fokára nézve oly lényegesen eltérnek egymástól, mégis csak a dinasztia képezheti azt a kapcsot, amely a különben szétágazó elemeket öszszetartja, és így nálunk még sokáig a

monarkia lesz egyedül alkalmas formája az államnak.”

Még egy kis epizódot akarok elbeszélni és azután befejezem ezen csevegésemet. Széchenyi munkáiról lévén szó, azoknak legfőbbjeit elősoroltam. Mikor előadásomat befejeztem, azt mondta ő felsége: „De hiszen hallottam én még más munkáiról is, valami Blick-ről. Miféle könyv ez?” Olvasóink kétségen kívül emlékeznek még arra a „Blick auf den anonymen Rückblick” című sárga könyvre, mely az ötvenes évek vége felé oly nagy szenzációt keltett és melyet a nyomtatás helye-
rői, Londonból, egyes ívekre szétbontva, sok ezer példányban csempésztünk be az országba. Erről a könyvről mindent a világon el lehet mondani, csak azt az egyet nem, hogy az egy osztrák császárné kezébe való. Át akartam tehát sikamlani e kérdésen egy pár általános frázissal. „Megvan-e önnek ezen könyv?” – kérde a felséges asszony. „Az egész monarkia területén az szigorúan el van tiltva”, volt az én válaszom. „Nem ezt kérdeztem” – monda ő – „hanem hogy megvan-e önnek?” Nem mertem felelni. „Látom már, hogy megvan. Hozza el nekem.” – „De felséges asszonyom ...” – „Hát ön bizonyosan azt gondolja, hogy nekem nem szabad ilyen, könyveket olvasni.” Ezzel kivett zsebéből egy kis kulcsot, kinyitotta a mi kis asztalunktól balra álló Íróasztalnak egyik fiókját és abból egy kis könyvet vett ki, melyet nekem oda nyújtott. „Ismeri-e ezt a könyvet?” kérde. Megnéztem a címlapot: „Der Zerfall Oesterreichs.” Ez egy akkorában nagy feltűnést keltett, rendkívül vad röpirat volt, mely közvetlenül az osztrák-porosz háború után megjelenván, példátlanul durva hangon azt fejtegette, hogy a habsburgi monarkianak további fennállása merőben lehetetlen s annak a legrövi-

debb idő alatt szét kell hullnia. Hogyan jutott e könyv, melyet én természetesen rég elolvastam volt, ő felsége kezébe, mai napig sem tudom. Rábámultam a címlapra és nem tudtam, mit mondjak. Zavarom még fokozódott, mikor ő felsége folytatta a vallatást: „Ismeri ön e könyvnek szerzőjét?” Hát én csakugyan tudtam, hogy ki írta ezt a rettenetes könyvet. Az valami Lang nevű fiatalember volt, akinek atyja évtizedek óta a császárnak szolgálatában állott – ha jól emlékezem, a laxenburgi várnak Schlosshauptmannja volt, – és ez a körülmény, mely nyilvános titkot képezett, talán még fokozta a könyvnek hatását a nagy közönségnél. Nem tudtam, mit feleljek és tettem azt, ami ilyen körülmények közt a legokosabb: hallgattam. „No látom már” – mondta ő felsége – »hogy nem ismeri a szerzőt, de ha ismeri talán annak atyját, hát megnyugtathatom önt, hogy az atyjának e miatt semmi kellemetlensége nem lesz.” Éhez hasonló vereséget az én diplomacziám még soha életemben nem szenvedett: nem is tudtam mást válaszolni, mint azt: „Felséges asszonyom, holnap elhozom a Blick-et.”

És most befejezem ezen apróságokat, melyek az olvasónak alkalmasint sokkal kevesebb élvezetet nyújtottak, mint nekem, ki ez alkalommal ismét elmerenghettem a múlt emlékein. Csak annyit akarok még mondani, hogy én, ki hónapokon át minden nap egy vagy több órát tölthettem ő felségének közvetlen közelében, őt soha szeszélyesnek, vagy kedvetlennek nem találtam, hanem mindig nyájasnak, kegyesnek és úgy szellemre, mint szívre nézve egyaránt ritka jelenségű nőnek. Igenis, szomorúan, igen szomorúan találtam őt néhány napig. Ez akkor volt, mikor a koronaherczeg megbetegedett. Latour grófnak akkor minden negyedórán le kellett

jönni, hogy ő felségét a kis főhercegnek hogyan látta. E napok alatt ő felsége csakugyan levert hangulatban volt; de következett aztán egy nap, amidőn ismét boldog mosolylyal fogadott, s mielőtt még kérdezősködhettem volna a kis főherceg hogyan látta iránt, ő maga monda nekem örömmel hangon: „Hála Istennek, a fiam túl van minden veszélyen és az orvosok állítása szerint néhány nap múlva már fel is fog kelteni az ágyból.” És midőn e szavakat monda, az anyai szeretet dicsőfénye sugárzott körül szép arcát, mely ettől a fénykörtől gyönyörűbben ragyogott, mint bármely értékes gyémánt-koszorútól, mely valaha e királyné fejét ékesítette.

Közvetlenül a koronázás előtt végződtek ezek a tanórák. A felségek, a nemzet örömrádásától fogadva, Pestre jöttek, én pedig először szokott szabadság-időmet élveztem, aztán decemberben magam is véglegesen visszatértem hazámba és annak fővárosába, mint szülővárosomba. Karácsony napján vettem Ferenczy Idától egy levelet, melynek szövegét jegyzetben közlöm. *) Ha a tisztelt

Bécs, 12. 24. 967.

„Tisztelt Falk úr!

Ő Felsége a Királyné meghagyásából van szerencsém Önnek ő Felsége által nagy érdeklődéssel olvasott könyvét köszönettel visszaküldeni. – Gyakran visszaemlékezik Önnek Felsége a kellemes és tanulságos órákra, melyeket Önnek becses előadásai közben töltött és sokat emlegettük Önnek tartalom és szellemdús ötleteit. – Felsége felette sajnálja, hogy jelenlegi állapota nem engedi Önt ezen órák folytatására felkérni. Ezen órák nem folytathatóságát én is igen sajnálom, mert boldogító volt nekem azon tudat, hogy imádott úrnóm a magyar nyelvben Öntől nyert oktatást, más részt megvallom azt is: miszerént min-

olvasó úgy gyanakszik, hogy én e levelet hiúságból teszem közé, hát távolról sem akarom azt vitatni, hogy téved. Igenis, jól estek szívemnek ezen elismerő sorok, melyeket az okos és tapintatos felolvasónő csakis koronás úrnője jóváhagyásával írhatott. Csakhogy ez nem az egyedüli indok, mely engem vezetett, hanem az is, hogy szélesebb körben is gyönyörködhessenek a magyar királyné felolvasónőjének egyszerűen szép magyar stílusában s egyszersmind lássák gyöngéd, de szilárd vonásait annak a kéznek, melyet minden magyar embernek meg kellene csókolni ama sok jóért, amit e kéz birtokosa hazánk érdekében tett. És most bocsánatot kérek, hogy az olvasó türelmét oly sokáig fárasztottam. Hanem az emberi lélek olyan, hogy a jelen neki rendesen nagyon is szűk. Ha az ember fiatal és még nincs múltja, akkor lelke elrepül a távol jövőbe és saját képzeletének szüleményeivel népesíti azt; ha vénül és már alig van jövője, akkor szeret visszaszállni a múltba, hogy még egyszer átélje annak élyezetteljes óráit. Én – fájdalom – már ez utóbbiakhoz tartozom, és ez talán némi jogot ad ama reményre, hogy az olvasó elnézéssel fogja megbírálni ez igénytelen visszaemlékezéseimet.

dég örültem azon időnek, midőn Önnek becses előadásait élvezhetem, ha bár csak közvetve is. – Isten Önnel és boldog ünnepeket kíván

Őszinte tisztelője

Ferentzy Ida,

Ő Felsége Erzsébet királyné
felolvasó hölgye.”

(A „M. S.”-ban e levél fac-similében volt kiadva.)

Apróságok. *)

A festészek, midőn oly lap számára dolgoznak, a milyen a „Paris-Murcia, a „Vindobona”, vagy a milyen ez a „Tavaszi” lenni akar, nem szoktak széles ecsettel festeni, hanem könnyű crayont megragadva, azzal egy-egy futólagos vázlatot vetnek a papírra, jól tudván, hogy az ily nyomtatványok közönsége nem szeret belemélyedni az egyes közlemények tanulmányozásába, hanem gyorsan végigfutván azoknak során, mint egy látogató-jegy gyűjteményen, teljesen megelégszik azzal, ha minél nagyobb azoknak száma, a kik a gyöngéd női kéztői kezdeményezett jótékonyági vállalatban közreműködni siettek. Azt gondolom, hogy a mi ily alkalommal a festészek meg van engedve, pour faire acte de présence, az az írónak is szabad lesz, és így álljon itt egypár könnyed crayon-vázlat, mely sem tartalmának magvassága, sem a feldolgozás művésziessége, hanem legfőlebb a személyek érdekességénél fogva nyugózhatja le – talán – egy percze az olvasó figyelmét.

*) Megjelent a „Tavaszi” című emléklapban.

Ide s tova húsz esztendeje lesz, hogy Erzsébet császárné és királyné a magyar nyelven való kiképztetés céljából, magyar társalkodónőt és magyar nyelvtanítót szándékozott maga mellé venni. Az ily dolgok minden udvarnál rendkívül nagy mozgalmat szoktak előidézni, nem csak azok közt, a kik a felséges úr vagy asszony közelébe jutni kívannak, hanem azok közt is, kik már ott vannak, és a kik ily alkalommal aggódva tekintenek az ismeretlen jövevény felé, mint a ki által saját befolyásuk netalán csorbát szenvedhetne. Képzeltető tehát, mennyi vajúdás előzte meg ama névjegyzék születését, mely a felség elé terjesztett, hogy az abban megemlítették közül a társalgónő választassék. Utóvégre, ha jól emlékszem, hat névben történt megállapodás, és ezeknek jegyzéke calligraphiíe megírva lett illető helyen előterjesztve; de midőn ő felsége kezébe jutott ezen lista (nekem igen megbízható személyek így beszéltek), ott idegen kéztől még egy *hetedik* név jelent meg utolsó helyen. Nem tudom, vajjon azért-e, mert az eltérő írás feltűnt, vagy más okból, elég az hozzá, hogy ő felsége ennek a hetedik helyen megnevezett hölgynek arczképét kívánta, és midőn ez megérkezett, a rajta látható érdekes arczvonások, a nyílt okos szemek, szóval az egész szellemes kifejezés annyira megtetszett a felséges asszonynak, hogy ezen arczkép eredetijét rendelte fel magához és vette maga mellé társalgónői minőségben.

Az első években keserű napjai lehettek énének a szerény, egyszerű kecskeméti lánynak, de rajta is bizonyult az, a mit nem egyszer gúnyképen hallunk fölemlíteni: hogy a magyar embernek mindenre van esze és tehetsége. Ezen szerény kisvárosi nő, előtte egész szokatlan és ismeretlen

új állásában oly ügyességet fejtett ki, mely minden diplomatának – *nem osztrákot értek, mert ez nem sokat akarna mondani*, – hanem például egy olasz vagy orosz diplomatának is becsületére vált volna. Minden lépten egy-egy tör leste gyakorlatlan lábát. De ő egyikbe sem hágott bele, hanem egyfelől a legnagyobb pontossággal és lelkiismeretességgel teljesítvén azt, a mi állásával járó kötelessége volt, de másfelől semmi áron és semmi körülmények közt egy hajszályival sem lépven túl ezen állásnak határait, aránylag rövid idő alatt oda vitte, hogy nemcsak a felséges asszonynak kedvencze volt, hanem még a császár és király bizalmát is kivívta, ellenségeit pedig a teljesen reménytelen küzdelem megszüntetésére bírta. Mily áldásos volt e nő működése hazánkra nézve, azt talán csak egy későbbi kor fogja felderíteni, és talán az is csak kis részben, mert a főszereplőnek szerénysége már előre is oly módon tömte be a forrásokat, hogy azokból még egy jövőbeli történetíró sem fog meríthetni.

Ki volt az, ki ama hetedik nevet ráírta a a jegyzékre, mielőtt az ő felsége kezébe került, azt nem tudom, de ezen hetedik nevet tudom; tudja, ismeri, tiszteli az egész ország. E név: *Ferenczy Ida!*

*

A magyar nyelvtanító, kit ő felsége akkorában maga mellé vett, egy igen derék, tiszteletre méltó katolikus lelkész volt, a ki nagy buzgalommal és mint a következés mutatta, nem csekély sikerrel oktatta ő felségét a magyar grammatika és syntaxis szabályaiban. A királyné mindig a legnagyobb nagyrabecsülés hangján szólott ezen ősz tanítójáról és kegyének nem egy jelében részesíté. Az Öreg úr – nem tudom életben

van-e még? ha igen is, akkor azt kívánom, hogy a jó Isten továbbra is éltesse őt még jó sokáig ép erőben és egészségben! – az öreg úr meg fogja nekem bocsátani, ha e helyen egy kis tréfát juttatok a közönség elé, melyről elég megbízható forrásból értesültem.

Rekkenő hőség volt, midőn egyik nyári nap délutánján a főtisztelendő úr óráját tartotta a felségnél. A királyné szokott halk hangján olvasott egy magyar könyvből, és néha-néha egy-egy kérdést intézett a vele szemben ülő tanítóhoz. Ez felelt – addig ameddig; mert egyszerre csak azt veszi észre ő felsége, hogy a főtisztelendő úr nem felel, hanem édesen szundikál, és nagyon szépeket álmodhatott, mert a mosoly kifejezése ült a melle felé lehajló arczán. A felséges asszony erre csendesesen felkel, int Ferenczy Idának, ki a terem másik végén ült, és mindketten elhagyják a termet, ott künn pedig ő felsége parancsot ad, hogy senki a terembe be ne menjen, míg a főtisztelendő úr onnan ki nem jő. Meddig tartott a főtisztelendő úrnak siestája, nem tudom. Senki sem volt jelen, mikor fölébredt, de azt hiszem mindenki elképzelheti körülbelül, milyen szemekkel nézett körül, mikor észrevette, hogy egyedül van, és hogy az a hely, a hol van, a császárné és királyné szalonja. A derék öreg úr tudom nem sokat aludt a rá következő éjjel, és másnap leírhatatlan zavarban lépett a felség elé. De a királyné nem engedte szóhoz jutni, hanem oly kegyesen szólította meg, és oly derülten és jóakarólag kezdett vele egyről-másról – természetesen mindenről, csak ama fatális délutáni szundikálásról nem – beszélni, hogy az öreg úr könnyekre fakadt, és ha már azelőtt is csak rajongással szólt felséges tanítványáról, e pillanattól kezdve: isten és a szentek. után nála mindjárt a felséges asszony következett.

Még csak egyet! Egy alkalommal Batthyányi Lajos kivégeztetéséről volt szó. Ő felsége a legnagyobb figyelemmel hallgatta az erre vonatkozó részleteket és azután azt kérde az illetőtől, a ki azokat elbeszélte: „Hát ön akkor Pesten volt?” „Nem,” vala a válasz. „Hát honnan tudja ezeket a részleteket?” „Benne vannak azok egy történelmi munkában, mely azonban el van tiltva.” „Megvan önnek ez a könyv?” Az illető kissé habozott. „Habozásából látom, hogy megvan. Kérem, legyen szíves ezt a könyvet nekem elhozni. „De felséges asszonyom...”

„Nos mit? Hát a mit minden ember tud és olvas, azt csak nekem ne volna szabad tudnom és olvasnom?”

Másnap a Horváth Mihály-féle „függetlenségi harcz” Ő felsége kezében volt és a magas asszony azonnal a legmélyebb megindulással olvasta végig azon részt, mely Batthyányi haláláról szól. Azután megnézte a könyvnek címlapját. „Ki az a Horváth Mihály? kérdé, és midőn erre a kívánt választ megnyerte volt azon hozzáadással, hogy Horváth Mihály számkivetésben él és bár bizonyosan szívesen térne haza, de múltjával és állásával meg nem fér megkegyelmeztetésért esedezni, – a felséges asszony nem szólt semmit, hanem a könyvet asztala fiókjába zárta. Erre hetek múltak el és a dolog feledésbe ment. Egyszerre csak azt írták a lapok, hogy Horváth Mihálynak a császár és király ő felsége megkegyelmezett. És midőn az ősz történetíró, hazajöttekor, Bécsben megállott, a lapok ismét azt írták: hogy Horváth Mihály Erzsébet királynéhoz lett híva és egy óránál tovább maradt a felséges asszonymál. Volt-e valami öszszeköttetés amaz olvasmány és Horváth Mihály ámnestiáltatása közt? nem tudom.

December 24-én.*)

Erzsébet királyné születése napján.

„Tárgya,” azt írja nekem e lapok t. szerkesztője, melyben a karácsonyi melléklet számára valami dolgozatot kíván tőlem; – „tárgya van elég, kinek legyen, ha Önnek nem? Hiszen csak be kell hunynia a szemét s az emlékek egész raja zibongja körül...”

Követtem a tanácsot. Behunyván testi szememet, mely kifelé szokott tekinteni, teljesen átengedtem magamat a lelki szem vezetésének, mely befelé pillant, azon csöndes necropolisba, melyet minden ember saját kebelében visel, hol megücsült reményeinek sírkeresztjei fehérlenek és átélt örömeinek virágcsokrai hervadoznak. És a mint így elmerengtem a múltak emlékein, a könnyű ködből, mely azokat borítja, kibontakozott egy magasztos női alak, melynek színe előtt valamikor megjelenteni naponkint szerencsém volt, és melyhez emlékeim legszebbjei fűződnek. Huszonhárom évvel ezelőtt volt. Akkor még nem ragyogott fűrtjei fölött az a fényes korona, mely-

*) Megjelent a *Budapesti Hirlap*-ban, 1889-ben.

lyel kevés hóval később a veszprémi püspök díszíté fel a magyar királyné fejét, de igenis körülfolyla az, mi minden földig koronánál szebb és ékeesebb: a leggyöngédebb nőiség sugárkoszorúja.

Írtam én már egyet-mást ama tanórákról, melyeket ő felségének adni szerencsés voltam, és melyek 1867. tavaszán, kevéssel koronázása előtt végokét érték. Az 1868. év farsangján gróf Andrassy Gyula, az akkori magyar miniszterelnök egyik tánczestélyén, melyet a királyi pár jelenlétével megtisztelt, a felséges asszony kegyes volt engem maga elé hivatni és hosszabb beszélgetéssel kitüntetni. Az azt követett két évtized alatt nem volt szerencsém ő felségét láthatni.

A múlt nyáron, közvetlenül a delegacionális ülések befejezése után Gasteinba mentem, hogy a havasok balzsamos levegőjében üdülést keressek azon valóban nem közönséges kellemetlenségek után, melyeket Bécsben a rekkenő hőség következtében ki kellett állanunk. Néhány nappal később a királyné is Gasteinba érkezett; o felsége azonban nem lakott lenn a helységben, hanem fenn a hegynek egyik legmagasabb pontján levő házban, a híres „Schwarze Liesl” vendéglő közelében, míg a király, a ki nemsokára szintén Gasteinba jött, a helység kellő közepén, a Straubinger téren fekvő Badeschlossban (mely két év óta o felsége tulajdona) vett szállást. Egyik délután családommal a Kaiserpromenade egyik padján ültem. Ezen gyönyörű sétány délután meglehetősen üres szokott lenni; a beau monde akkor rendszeren a Johann-promenádon található. Egyszerre a távolban két alak tűnik fel; egy férfi és egy nő. „Ez a király”, monda nóm, és csakugyan ő volt, ki Mária Valéria kir. herczegnő kíséretében felénk jött, ezredesi blúzban, kard nélkül, rengeteg esernyővel kezében. Köszöntésünket nyájasan viszo-

nozva, egy fiatal hadnagyocska ruganyos lépteivel haladt el mellettünk a „Zöldfa” vendéglő felé, a honnan az út jobbra meglehetősen meredek hegyen fölfelé vezetett azon házhoz, melyben a királyné lakott. Rövid pihenés után mi ugyanezt az utat követtük. Majdnem egészen fenn voltunk már a hegyen, midőn ismét élénkbe jő a király a főhercegnővel, de most a királyné is velők volt. Utat engedtünk a magas társaságnak, mely nyájas köszöntéssel haladt lefelé. Néhány nappal később ugyanazon a helyen ugyanazon találkozás. Én ismét meghajtam magamat és tovább akartam menni, de a legközelebbi perczen a királyné már előttem állott, nyomban követve a király ő felsége által. A felséges asszony egészen gyászba volt öltözve, kalap nélkül, feje fölött sűrű napernyőt tartván.

„Képzeld” monda a legtisztább magyarsággal, „mikor a minap találkoztunk, meg nem ismertem.”

„Igen – vágott közbe a király, – nekem kellett őt figyelmeztetnem.”

„Csodálkozom – mondám és rendkívüli kitüntetésnek tekintem, hogy felséged egyáltalában még emlékszik rám ily hosszú idő után!”

„Hogyné! – válaszolt a felséges asszony, – még mindig örömmel emlékezem vissza ama kellemes órákra.”

És én azt hittem, hogy most is azon órák egyikét élem, mert ő felsége alig változott; ugyanazon karcsú alak, ugyanaz a fenséges magatartás, ugyanazon halk, de szívhez szóló hang, ugyanazon jóságos mosoly, mely ajkai és szemei körül játszadozik.

Kifejezést is adtam ez érzésnek és őfelsége megerősítette azon rendkívül jótékony hatást, melyet a gasteini fürdő és levegő együtt egészségi

állapotára tett. Tudakozódon aztán az én hogylétem iránt, beszéltünk a bécsi napokról és a király a legmelegebb elismerés hangján nyilatkozott azon önmegtágadó kötelességérzetről, melylyel a delegáció tagjai abban a kemenczében kitarítottak; így folyt a beszélgetés tovább, természetesen mindig magyarul és olyan fesztelenül, hogy a ki annak szemtanúja lehetett, soha sem hitte volna, hogy itt a királyi pár társalog államainak egyik legs: erényebb polgárával. A királyné még azt sem akar a tűrni, hogy fedetlen fővel álljak a királyi pár előtt s háromszor ismételte: „tegye fel a kalapot, inerte a hideg szél megárthat,” míg végre parancsának engedelmeskedtem.

„A hideg szél megárthat.” Tán eszébe jutott ő felségének, – nekem természetesen azonnal eszembe jutott és önkénytelenül is mosolyognom kellett – azon nap, midőn először volt szerencsém előtte megjelenni.

Komor, hűvös őszi nap volt, midőn először léptem a bécsi burg ama nagytermébe, melynek ablakai a vártérre szolgálnak. Két ablak közt állott ama kis asztalka, mely mellett, velem szemben, a felséges asszony ült. Hány ablaka volt e teremnek, már nem tudom, de nagyon sok volt és az ablakok, nem csekély réműletemre, mind nyitva voltak. A királyné akkor ugyanis hidegvízkúrát használt, a hidropatianak pedig egyik főszabálya köztudomás szerint az, hogy az ember nappal – éjjel friss levegőt szívjon, és ha már a szobában kell tartózkodnia, legalább az ablakot nyitva tartsa. Wintejnitz tanár, Kaltenleutgeben zsarnoka, találta fel ezt a drákói rendszabályt és midőn egyik páczienese, (kinek nevét a világért sem fogom elárulni) semmiképen nem volt rábírható, hogy hálószobájában az ablakot nyitva tartsa, a kegyetlen tanár egyszerű módon segítette magán:

midőn ugyanis, az a bizonyos, általam meg nem nevezhető pácziens hazajött, az ablak felső szárnyai el voltak távolítva és senki sem tudta vagy akarta megmondani, hová lettek; az asztalon pedig egy kis czédula feküdt, melyen e szavak voltak olvashatók: „tessék most már zárt ablak mellett hálni!”

Tehát a királyi teremnek valamennyi ablaka nyitva volt és így az a kettő is, melyek közt én ültem. A csípős őszi szél az egyikén szépen besétált, aztán a másik ablakon kisuhant, és e kedélyes játék ismétlődött minduntalan. Frakkban voltam és rettenetesen fáztam, de persze szólni nem lehetett, csak időről-időre vettem egy-egy desperatus pillantást hol az egyik, hol a másik ablak felé. Hanem mint mindennek a világon, úgy ez órának is vége volt, és én azonnal – a tornászok nyelvén szólva, – tartamfutást vittem véghez, hogy megdermedt tagjaimban helyreállítsam a normális vérkeringést. Képzelfel, mily aggodalommal néztem a második óra elé. Másnap, mii kor a komornyik bejelentése után a terembe léptem, Ferenczy Ida kisasszonyt találtam ott, ki ama jelentéssel jött elembe, hogy ő felsége csak néhány percz múlva fog megjelenni. De midőn körülnéztem, milyen változás! Az ablakok mind be voltak téve, a kandallóban pedig vígan pattogott a tűz és az egész teremben kimondhatatlan kellemes temperatúra uralkodott. Egy kérdő pillantást vettem Ferenczy kisasszonyra, aki – gúnyos mosolylyal piros ajkai körül, – gyönyörködni látszott az én meglepetésemben. „Ő felsége parancsolta – monda kis szünet múlva – észre vette tegnap, hogy a léghúzás önnek kellemetlen.” . . . Talán gyermekes érzélgés – hisz az öreg ember érzéseiben mindinkább közeledik a gyermekhez, míg a vég a kezdettel érintkezve, teljesen be

nem záródik az emberi kedélyéletnek köre – talán gyermekes érzélgés, hanem én még ma is csak megilletődéssel szólhatok a királynénak e csekély jelentőségűnek látszó, de rendkívüli szívjóságról tanúskodó gyöngédségéről.

Hanem menjünk vissza Gasteinba! Mikor másnap báró Nopcsa főudvarmesterrel találkozván, elmondtam neki a múlt nap eseményét és nevezetesen a felett való csodálkozásomnak adtam kifejezést, hogy ő felsége, ámbár most ritkán tartózkodik közöttünk – még mindig, oly szépen és folyékonyan beszél magyarul, ő excellenciája azt válaszolta: „Ezen nincs mit csodálni! A királyné Mária Valéria főhercegnővel folyvást magyarul beszél, ha pedig ő felségeik maguk közt vannak, köztük is mindig magyar nyelven foly a társalgás.”

Gasteinban, miként mindenütt, a hol tartózkodik, a felséges asszony kerülte a sokaságot, de szívesen érintkezett az emberekkel, főleg a nép embereivel. Hosszú és fárasztó gyaloglásokat tett a környéken; kíséretét – ha egyáltalában volt – hol egy udvari hölgy képezte, hol az ő kis görögje, egy élemedett korú, alacsony emberke, a ki rövid lábaival alig bírta követni úrnője gyors lépteit. Hóna alatt a görög mindig egy könyvet czipelt, aztán egy magános helyen leültek és az újjörög irodalom valamely remekművét olvasták. Úgy látszik, a felséges asszonyon is bebizonyult annak igazsága, a mit La Bruyère „Jellemrajzaiban mond: „un esprit sain puise à la cour le goût de la solitude et de la retraite.” (Ép szellem az udvarnál tanul gyönyört találni a magányban és a visszavonultságban.)

A királyné e magános sétái körül egész mondakör szövődött; ezekre vonatkozólag számtalan adoma kering a nép közt. Nem tudom, va-

lóban megtörtént-e mindaz, a mit beszélnek, de még az is, a mi költött volna benne, annyiban jellemző, a mennyiben mindezen apró történetkéik irányzata: a felséges asszony leereszkedő nyájasságát, kifogyhatlan szívjóságát dicsőíteni. Vox populi, vox Dei! Hadd álljon itt egy-két ilyen történetke.

Egyszer ő felsége egyedül sétált s mikor már jól kifáradt, betért egy magánosan álló parasztkunyhóba, hogy kissé megpihenjen. A tűzhely mellett egy éltes parasztasszony állott, előtte valami bögre, kezében fakanál, melylyel a bögrében levő tésztát kavarta. A királyné engedelmet kért, hogy leülhessen egy székre és aztán beszédbe ereszkedett a parasztasszonynyal. Ez fürge nyelvvel és sok józan észszel felelt a királyné kérdéseire és ez utóbbi néhány perez alatt minden részletében ismerte a derék asszony életének természetesen nagyon egyszerű történetét. Beszéd közben a parasztasszony erélyesen folytatta a tészta megdolgozását, de a bögre sehogy sem akart parírozni, hanem, a fakanállal együtt maga is forgott, míg végre az öreg asszony türelmet vesztett.

„No ebből a morzsókából sem lesz semmi, monda izgatottan; – lássa asszonykám, magának úgy sincs egyéb dolga, jöjjön ide, tartsa kissé ezt a bögrét, akkor mindjárt menni fog a dolog.”

A királyné mosolyogva oda állt a tűzhely mellé s tartotta a bögrét, míg a parasztasszony a tésztát kavarta; és rövid idő múlva csakugyan megvolt a morzsóka, melyet ő felsége is megízlelt és természetesen kitűnőnek talált. Aztán búcsút vett, megköszönve a derék asszony vendégszeretetét.

Mikor délben az öreg paraszt hazajött és véletlenül oda nézett az ablak párkányára, majdnem hanyatt vágta magát ijedtében.

„Anyóka, kérdé – hogy került ez ide?”

A párkányon egy tízes bankó feküdt A

szegény asszony halálsápadtan dadogva monda el a történeteket és úgy a hogy tudta, leírta az úrnő külsejét is.

„Asszony, asszony! – kiáltott fel kezeit összecsapva az öreg paraszt; – hát csakugyan igaz, hogy nálatok hosszú a haj – rövid az ész! hisz az a császárné volt!”

„Jézus Mária!” – lamentált most az asszony, és én a császárnéval a bögrémet tartattam; ezért talán még áristomba is kerülök.” A paraszt, mint hajdani katona és világot látott ember, megnyugtatta drága hitvesét, aztán pedig azt határozták, hogy bármily rossz dolguk is legyen valamikor ez életben, inkább fognak koldulni menni, de soha ki nem adják kezökből azt a bankót, melyet a császárné keze érintett.

Máskor, ugyancsak ily magános séta alkalmával egy erdőcsész kis házikója előtt ment el a királyasszony. A csész künn ült egy lóczán, rettetesen belemélyedve egy kopott külsejű skarteka olvasásába. A királyné megállott előtte.

„Barátom, mi az, amit oly mohón olvas?”

A csész fölpillantott, aztán egy perczre rámeresztve szemeit a szép asszonyra, válaszolt: Ah, asszonyom, ez egy szerencsétlen király története, aki vízbe fullasztotta magát. Szomorú, nagyon szomorú történet, már harmadszor olvasom, mert oly szép és annyit lehet rajta sírni; csak azt szeretném tudni, vajjon igaz-e?

Ezzel oda nyújtá a nyomtatványt; de midőn a királyné lapozgatni kezdett benne, arcza elkomorult és könyek tolultak szemébe; egyike volt ez ama ponyvairodalmi termékeknek, melyek tömegeesen jelentek meg II. Lajos bajor király gyászos kimúlása után; pedig ő felsége valamennyi bajor rokonai közt e zseniális férfit szerette legjobban.

„Hát ön is sír asszonyom? kérdé a csész

megindulva; akkor mégis igaznak kell lenni e történetnek!”

„Igaz”, monda a királyné bús hangon és azzal tovább ment.

Másnap, mielőtt sétájára indult, kikereste könyvtárából a szerencsétlen bajor királynak egy népszerű életrajzát és fotográfiaját. Ezzel aztán megint a csász kunyhója felé vette útját.

A ház előtti pad üres, a ház bezárva, a csász nem volt otthon, de nyitva volt az ablak és a királyné ezen át dobta be a csász szobájába a könyvet és a fotográfiát. Vajjon megtalálta-e az, akinek ez ajándék szánva volt, és megtudta-e valamikor, hogy az a császárnétól ered, arról hallgat a krónika . . .

„Még egy pohárral, aztán elég”, éneklí Jago, de az utolsó már valódi történet, melyet egy szavahihető embertől hallottam.

Gastein környékén van egy meglehetősen magas fekvésű mulatóhely, melynek neve „Pyrkerhöhe” (Pyrker hajdani egri érsekről elnevezve). Ő felsége oda csak korán reggel sétált, a mikor még alig járt ott valaki. A mint egyszer onnan lejő, megállítja őt egy öreg úr, a ki lihegve mászott fölfelé és éppen megállott volt, hogy homlokáról a verejtéket letörölje.

„Bocsánat, kisasszony, így szólítá meg a királynőt, ön biztosan a Pyrkerhohéról jő – vajjon még nagyon messze van-e innen és gondolja-e, hogy egy hetvenesztendős ember odáig eljuthat?”

„Bizony kissé messze van még, felelt a királyné nevetve, de egy óra alatt talán még hetvenéves ember is feljuthat... Hát ön nem ismeri ezt a vidéket?”

– Nem én, még sohse jártam itt. Én nagyon messziről jövök.

– Például?

„Aus Hermannstadt!”

Ah! kiáltott fel a királyné örvendő hangon és magyarul folytatá: „Nagy-Szebenből? Hát magyar ember?” Ő felsége aztán tovább beszélt magyarul, a miből azonban a szász atyafi egy kukkot sem értett és végre kissé szégyenkezve bevallotta, hogy biz ő nem tud magyarul.

„Schade, jegyzé meg a királynő röviden és egy fejbólintással elbúcsúzva, folytatta útját lefelé.

Alólról épen egy kis társaság iparkodott fölfelé, mely ő felségét megpillantva, mély meghajlással félre állott az útból. Az öreg úr onnan felülről nézte ezt a dolgot és kezdte magát kissé kényelmetlenül érezni. Alig várhatta, hogy a társaság följérjen, aztán pedig ingadozó hangon kérdé vajjon ismerik-e az urak azt a kisasszonyt?

– Miféle kisasszonyt?

„Hát azt, a ki az imént lefelé ment s a ki nek önök köszöntek.” Amazok hangos kaczajra fakadtak.

„Hisz az a császárné!”

Az öreg úr egy darabig úgy állott ott, mintha a mennydörgős mennykő belecsapott volna; aztán elbeszélte, hogy mi történt vele, s azzal fejezte be siralmas előadását; „Egyszer életemben lett volna alkalmam egy királynéval beszélni és akkor se tudtam vele beszélni. Bizony igaza van Ő felségének: Kár, hogy nem tudok magyarul!...”

Íme beteljesedett, a mit e lapok t. szerkesztője megjósolt: „az emlékek egész raja zsi bong körül” és én majdnem úgy járok, mint Göthe Zauberlehrlingje: „die ich rief, die Geister, werd ich nun nicht los!” Hanem erőt veszek magamon, kinyitom az egy időre behunyt szemet és ime rémülve látom, mily nagy tért foglal el máris az én igénytelen csevegésem. Mert a mit az imént elmondtam, ennél egyéb nem igen akar lenni.

legkevésbbé pedig az ünnepezt fejedelemlnőhöz raéltó jellemrajz. Hiszen, a ki a nőkről méltó módon akar írni, annak Diderot szerint: „tollát a szivárványba kell mártania, és egy lepkeszárny himpórárt hinteni soraira.” Hát még ilyen nőről! De a mire én nem vagyok képes, megtette más, a legköltőibb kedély, melyet valaha ismertem, felejtetetlen barátom és mesterem, Eötvös József. Egyik levelében, melyet 22 évvel ezelőtt, 1867. május 14-én, tehát még a koronázás előtt intézett hozzám, e rajongó szavakat írja: „Magas tanítványa nálunk virágokkal fogadtatott és napról napra nő a lelkesedés, mely irányában nyilvánul. Valamint hiszem, hogy soha egy országnak nem volt királynéja, ki ezt inkább érdemié, úgy tudom, hogy soha sem volt ilyen, a kit így szerettek. És én a jövőhöz való bizalmat ép ezen érzésre alapítom. Az érzelmek, legalább a népnél, sokkal nehezebben változnak, mint meggyőződéseik és én mindig úgy voltam meggyőződve^ hogy ha egy korona, úgy mint 1848-ban a magyar, – széttört; azt csak a nép szívében ébresztett nagy érzelmek lángjai forraszthatják össze.

Három századon át megkísértettük a hittel, azután megpróbáltuk a reménnyel is több ízben, de egy még hátra volt, az: hogy a nemzet a dynastianak valamely tagját igazán, szíve mélyéből szeresse; és minthogy ezt most elértük, nem aggódom a jövő iránt...”

A költő látnok és Eötvös is jól látott a jövőbe; hite igazolva lett, reménye teljesült, a szeretet pedig nem csak összeforrasztotta a magyar koronát, hanem olyan fényvel árasztotta el, a milyenben talán soha azelőtt nem tündökölt

1893.*)

. . . Elgondolhatni, hogy a bécsi udvar légköre az ötvenes évek elején, mielőtt még az 1859-diki és 1866-diki katasztrófák megtisztították a levegőt, fülledtebb és nyomasztóbb volt, mint a kiegészítés után. Most vagy negyven éve e fülledt légkörbe közvetlenül a bajor hegyek közül egy virágzó alçesi rózsát plántáltak át – Erzsébet királynét. Már megérkezése perczében magával hozott egy hibát, melyet némely körökben absolute nem bírtak neki megbocsátani: *szépségét!* Egy asszony szépsége szinte bűnnek látszik más asszonyok szemében, a kik kevésbé vagy épen nem szépek, és minthogy a másiknak szépségét sem nem tagadhatják, sem irigységöket be nem vallhatják: irigységök tárgyára mindenféle láthatatlan foltot fognak rá, melyeknek lételet nem lehet ugyan konstatálni, de ha bizonyos vakmerőséggel és szilárd-sággal állítják, hogy e foltok igenis megvannak, a ráfogás mind szélesebb körökben talál hitelre, főkép ha az a személy, a kiről szól, oly magasan áll, hogy e suttogva továbbadott gonosz beszédek

*) Részletek egy czikkből, mely 1893. novemberében jelent meg a „Pester Lloyd”-ban, e czímmel: „Vom königlichen Paare.”

vagy egyáltalán nem, vagy csak későn érnek fel hozzá. A kajánságnak annyival könnyebb a dolga, ha egy természetességben nevedett, szinte gyermeklány áll vele szemben, a ki nem bír átlátni az ármánykedvelő udvari népség kitanult cselszövésein.

E részben ő Felségeik házasságának első éveiből mindenféle különös, ma szinte hihetetlennek hangzó történetet lehetne elbeszélni. Egyszer a királyné, a nélkül, hogy valakivel előzetesen közölte volna szándékát, egy udvarhölgyet vitt magával és gyalog végigsétálgatva Bécs utcáin, végre a Grabenen belépett egy boltba, melynek kirakatában valami megtetszett neki. A mikor ismét el akart távozni, nagy rémületére a felséges asszonynak, a ki gyűlöl minden feltűnést, százával állt a nép egymás hátán a bolt előtt, és csak nagynehezen s a rendőrség igénybevételével sikerült szabaddá tenni a két hölgy hazatérő útját. A mikor az eset köztudomású lett, mindjárt elkezdtek sottogni bizonyos körökben: „0 Felsége nyilván azt hiszi, hogy még mindig a bajor hegyek közt van; elfelejti, hogy Ausztria császárnéja és hogy mivel tartozik férje fenkölt állásának!”

E kellemetlen végű első kísérlettől elijesztve, az ifjú királyné azontúl óvakodott az utczákon mutatkozni és sétáin sosem ment túl a Burg kertjének elzárt részén. Most aztán rákezdték ugyanazok a rossz nyelvek: „Ő Felsége úgy látszik azt hiszi, hogy még mindig a bajor hegyek közt él; elfelejti, hogy Ausztria császárnéja és hogy mint ilyennek kötelessége, mennél sűrűbben mutatkozni a nép előtt!” S így folytatódott ez, mindenféle variációval, éveken keresztül. S ha volna még szükség e magasztos asszony jellemerejének új bizonyítékára: kiki láthatná azt abban, hogy mind e gonosz csipkedések, e minden alkalmas vagy

alkalmatlan pillanatban megismételt tüsszúrások nem tettek hatást lelkületére, hogy szíve egyszerűségében beérte azzal, hogy férjének szerető hitvese, gyermekeinek gyöngéd édesanyja legyen.

De a kinek volt alkalma közelebről érintkezni e nővel, meglepetten láthatta, hogy rendkívüli asszony, élesen körülvonalozott jellem, a kit semmi más mértékkel nem lehet mérni, mint saját egyénisége mértékével. Ez igénytelen egyszerűség, e szinte a félénkséggel határos szerénység mögött szilárd, erélyes akarat, tiszta fej és angyali jóságú szív rejtőzik. A királyné lassan és halkán beszél, de a mit mond, annak – hogy póriásán fejezzem ki magamat – mindig van oka-foka; szinte csodás tapintattal találja mindig fején a szöveget és egyes rövid észrevételei sejtetik, hogy a gondolkodás hosszú munkájának kellett őket megelőznie.

Igaz, hogy a felséges asszony nevelése is egészen rendkívüli volt. Nevelője az ötkötetes „Geschichte der Magyaren” szerzője volt, első német fordítója magyar, kivált Kisfaludy-féle verseknél, az a boldogtalan gróf Majláth János, a ki később leányával együtt a starnbergi tóban kereste és lelte meg halálát. Mi nem ismertük a grófort, de nem lehetett közönséges ember, ha a bajor királyi család egy hercegnőjét oly irányban merte nevelni, a milyen ily magas családokban nemcsak nem szokásos, hanem egyenesen tilos szokott lenni. Hogyan beszélt a gróf hercegi tanítványával a republikáról, már más helyütt közöltem. *)

A királyné ama szabad, semmi előítéletől és elfogultságtól el nem homályosított világnézlete mellett, melyet ama helyen is jellemeztem, érthetőnek fogja találni az olvasó, hogy mennél jobban megismerkedett monarchiánk viszonyaival – az

*) L. e füzet 20. lapját.

ötvenes évek s a hatvanas évek elejének viszonyaira czélzok – annál nagyobb mértékben fordult rokonszenvével Magyarország felé. Éles szeme csakhamar fölismerte, hogy ott a Habsburg-dynastiára nézve az erő egy forrása, a morális hatalom, egy kimeríthetetlen kincse van, melyet azonban sem brutális erőszakkal, sem csellel, hanem pusztán és egyedül őszinte, szívből fakadó jóakarattal lehet birtokba ejteni. Ma csak sejteni lehet, de lesz tán idő, a mikor teljes világossággal fogjuk látni, mit köszönhet, hazánk Erzsébet királynénak, mit tett nehéz időkben Magyarországért. Ő Felsőgének volt ehhez való bátorsága; nem riadt vissza attól a bizonyos kilátástól sem, hogy ezzel ellenségeinek úgysem csekély számát Magyarország ellenségeinek, akkor fájdalom nagyon is nagy tömegével tetemesen meg fogja szaporítani. De az a gondolat, hogy ezzel hozzájárulhat ahhoz, hogy egy kitűnő fejedelemnek, kit ő férjének nevezhetett, újra megerősítse trónusát, hogy helyreálljon a félreértések és rosszakarat által megzavart egyetértés egy nemes nemzet és egy nem kevésbé nemes uralkodó között: e gondolat, mondom, erőt öntött belé, hogy bátran szembeszálljon minden nehézséggel. Megtanulta Magyarország nyelvét, megismerkedett irodalmával és történetével, s az a nap, melyen a veszprémi püspök rátette fejére a magyar koronát, egyúttal megkoronázása volt a szeretet ama művének, melynek a felséges asszony éveken át annyi áldozatrakész odaadással szentelte magát.

Hosszadalmas és talán unalmas is volna, ha azt a rosszakaratot, mely a felséges asszonyt nem egy oldalról kísérte és a mely a változott viszonyokhoz képest mindig új s új alakban jelentkezett, végig akarnók követni mindama stádiumokon, melyeken az az utolsó huszonöt év alatt általment.

De már az eddig mondottak érthetővé tehetik, hogy a királyné, a ki már természeténél fogva inkább a csendes, szemlélődő életmódhoz hajolt, mért vonult vissza mindinkább a nyilvánosságtól, élete legmagasabb föladatát férje boldogításában s gyermekei gondozásában látva, s hogy üdülést és szórakozást mért nem keresett a nagyvilág lármás örömeiben, hanem inkább ismeretei bővítésében, egyrészt szellemi munka, másrészt nagy utazások által előtte még addig ismeretlen országokban. Hogy mi volt ő királyi férjének nehéz órákban, hogy' tudta őt gyöngéd és mégis erős kezével felgyenesíteni, ha a sors ama csapásai, melyek fájdalom oly gyakran érték, már-már megtörték lelkét; egy rettentő családi katasztrófa pillanatában, midőn mondhatatatlan fájdalom marczangolta saját anyai szívét is, hogyan tudta e fájdalmat egy római nő heroismusával leküzdeni, hogy az atyát részesítse a vigasz balzsamában, melyre pedig saját sebei számára neki magának is oly nagy szüksége lett volna: mindezt sejteni lehet amaz örökké emlékezetes szavakból, melyeket a király nyíltan és hangosan, hogy necsak birodalma népei, hanem a földkerék minden érző embere meghallja ahhoz a küldöttséghez intézett, mely eljött hozzá, hogy ama végtelen szerencsétlenség alkalmából, mely családjára lesújtott, alattvalói legbensőbb részvétét fejezze ki, s amely szavaiban nemes hitvesének minden dicséreten felülálló magatartását oly meghatóan ecsetelte.

S nem kevésbbé benső szeretettel csüng a királyné gyermekein. Mikor néhai Rudolf trónörökös mintegy nyolcz éves volt, súlyos betegségen kellett átmennie. Akkor Latour grófnak, a trónörökös nevelőjének, félóránként jelentést kellett tennie a gyermek hogylétéről. De még azzal se érte be; egy nap számtalanszor szaladt fel a

csigalépcsőn, mely lakosztályából a betegszobába vezetett, hogy maga nézzen utána a lázas kicsikének. S mikor 23 évvel utóbb oly tragikus módon vesztette el fiát, míg idősb leánya. Gizella, már régebben követte férjét az ő bajorországi otthonában: egész anyai szeretete második leányára, Mária Valériára összpontosult. S midőn az is a házasság révébe jutott, a felséges asszony napokon át sírt; nem bírta belenyugodni, hogy gyermeke, kin szinte rajongással csüggött, bárkit a világon annyira szerethessen, hogy miatta ily anyát is elhagyhat. S midőn e kedvencz leánya is közel jutott a „nehéz” órához, lemondott egy rég tervezett tengeri útról, hogy legott kéznél legyen abban a pillanatban, melyben az anya látatása vigasza és erősítője minden asszonynak. S midőn a gólya másodízben jelezte megérkeztét a Wels melletti Lichtenegg kastélyba: ugyanebből az okból választotta ő felsége a svájci Territet-tartózkodó helyének. Tollúnk visszaborzad mindama kósza mendemondák ismétlésétől, melyeket a felséges asszony utóbb említett lakóhelyéhez és a királynak ott tett látogatásához fűztek. Feltesszük, hogy azokban, kik e pletykát terjesztették – és fájdalom néhány újság is vállalkozott e szennyes dologra – van annyi szemérem, hogy most lelkök mélyéből szégyenük, a mit akkor tettek. Csak futólag akarjuk jelezni, hogy színlelt sajnálkozás hangján azt suttogták az emberek, hogy a felséges asszony kedélybeteg, hogy a görög tanító, a ki mellette van, tulajdonképen orvos és hogy a király területi-i utazása – de nem, hagyjuk ezt! Annak okát, miért ment ő felsége a közeli Svajczba, már említettük. Nem egy zajos, divatos helyet választott, hanem magábaszálló természetének megfelelőn, egy bájos, csöndes völgyet, melyet Lichtenstein herczeg egy korábbi kirándulásából jól ismert és ő felségeiknek ajánlott. Midőn akkor a

felséges asszony Bécsben elbúcsúzott a királytól, nagyon kérte, látogassa meg néhány napra Territetben; próbálja meg, hogyan ízlik, ha az oly nagyúr egyszer incognito utazhatik és „minden feszélyezettségtől szabadon mozoghat. Ő felsége a király ezt örömmel megígérte s aztán Territetben oly jól érezte magát, hogy ott időzése tartamát még egy pár nappal meg is toldotta. Ha ez az egyszerű tényállás ismert lett volna, nem adtak volna hitelt nálunk is, még csak egy perczre sem, azoknak a rémhistóriáknak; bár azt is meg kell mondanunk, hogy elejétől fogva erős kételyeket támasztottak velük szemben, minthogy oly férfiak, a kik pontosan szoktak értesülni az udvari eseményekről, a nélkül, hogy a mindent eltussoló „Beschwichigungs-Hoírath -ok fajtájához tartoznának, a leghatározottabban kijelentették, hogy mind ebben a szóbeszédben egy szemernyi igazság sincs, a miről majd meg fognak győződni az emberek, mihelyt ő felsége ismét Magyarországra jön. És meg is jött – jött, látták és győzött. Már megérkezése pillanatában eloszlottak mindazok az aggodalmak, melyeket a felséges asszony gyengékedéséről szóló hírek keltettek volt. Virágzó színben volt s az alatt a két év alatt, mióta nem járt nálunk, alig változott valami rajta. Ugyanaz az elegáns alak, ugyanaz a szép, dús hajzat, ugyanazok a beszédes szemek, ugyanaz a kedves mosoly ajkai körött, ugyanaz a halk, szívhez szóló hang – szóval minden tekintetben ugyanaz a lebilincselő jelenség, mely már 36 év előtt, midőn először láttuk, minden szívet meghódított.

Ő Felsége életmódja is ugyanaz volt: époly egyszerű és természetes, mint azelőtt. Reggel fél hatkor hagyta el fekhelyét, gyorsan végzett toilettejével, aztán rendesen másfél óráig tartó sétára indult. Hogy mily fesztelenül és barátságosan közlekedett ilyenkor a gödöllői kastély környékén

lakó földműves néppel, arról számtalan kedves történetke jelent meg az újságokban. Hazatérte után, 8 óra felé, kompakt reggelihez ült, mely kávéból, húsból és tojásból állt, s ez volt egész nap egyetlen bőségesb étkezése. Erre rövid idei pihenés következett. A délelőttöt a felséges aszszony egészen a szellemi munkának szánta. A királyné sokat olvas és élénk figyelemmel kíséri az irodalom jelenségeit. Lelkülete poétikus hajlama mellett már Heine iránti nagy tisztelete is tanúsodik és bizonyynyal nem rajta múlt, ha a „mátrác-sír” halhatatlan költője iránti rokonszenvének nem adhatott más módon is kifejezést, mint a költő testvérénél tett látogatása által. Különös kedvvel foglalkozik a királyné újjörög tanulmányokkal;^ utazásai közben szerette meg az országot, népét és nyelvét és az újjörögben már annyira, vitte, hogy újjörög verseket magyarra, magyar és német verseket pedig újjörögre igen sikerülten fordítgat. Tulajdonképeni ebédórát a felséges aszszony nem ismer, mert ránézve ebéd nincs is; a mikor szükségét érzi, eszik valamit – többnyire egy kis fekete kenyeret s egy pohár tejet – de a rakott asztal örömeit nem becsüli, sőt alig ismeri. Délután következik a nagy séta, minthogy az orvosok, kivált mióta a lovaglás nem Jó hatással van ra, erős testi mozgást ajánlottak ő felségének. Az estét rendesen fölséges férjével tölti, a kivel legutóbbi pesti időzése alatt a szép őszi esték legtöbbször ott üldögélt a budai vár gyönyörű kertjében, elragadtan tekintve alá a lábainál fekvő, fénytengerben úszó fővárosra és a méltóságos folyamra. Ha a király el volt foglalva, a királyné este udvarhölgyeivel beszélgetett, a kiknek szama igen csekély, de a kikkel ő felsége annál nagyobb szívességgel bánik. Általában, a királyné viszonya az alája rendeltekhez nagyon sajtáságos; igen keveset mondok, ha azt mondom, hogy emezekben

nagy a hűség úrnőjük iránt Egész sereget ismeretek közülök, férfit is, nőt is. Külömböznek rangra, jellemre, vérmérsékletre: de egyben mind meg-egyeznek, a királyi parancsolónőjük iránti lelkesedésben, abban a szinte rajongó szeretetben, melylyel rajta csüngenek. Egyikét ő felsége környezete legmagasabb állású személyiségeinek, a ki már nem fiatal legény, megkérdezték, nem fárasztja-e már túlságosan a szolgálat, kivált utazások alkalmával. „Igaz – felelt – nem könnyű föladat; de a míg *ez az* úrnő igénybe akarja venni szolgálataimat, addig maradok s összeszedem minden erőmet, hogy ő felsége parancsainak megfelelhessenek.”

Ilyen érzések mellett el lehet némileg, képzelni azt a fölháborodást, melyet a föntebb jelzett mende-mondák a királyné környezetében keltettek; haragjuk szinte határtalan lett, midőn észrevették, hogy azok az alávalóságok utat találtak. Magyarországra is, sőt – miként ő felsége néhány elejtett szavából kivehetni vélték – ő maga is némi tudomást szerzett arról, a mit róla beszéltek. Ez ellen, szóltak, tenni kell valamit; a nagy közönséget, mely kivált nálunk oly benső rokonszenvvel csügg a királynén, fel kell világosítani, hogy gyalázatos hazugságokat táltak elébe és hogy ő felségének úgy testi, mint lelki állapota teljesen normális. A czéllal tisztában voltak, de az eszközökkel nem.

Fájdalom be kellett látni, hogy czáfolatok, kivált ily kényes ügyben, melyről elvégre mégis csak leplezetten lehetett szólni, inkább árthatnak, mint használhatnak és tán még ott is kételyeket támaszthatnak, a hol eddig ilyeneket nem tápláltak. De a királyné tapintata és jóérzéke elébe vágott hívei e jószándékú törekvéseinek. Megmondta főudvarmesterének, hogy a magyar fő- és székvárosban való időzése alatt meg akar látogatni

néhány közintézetet s a lakossággal gyakrabban óhajt közvetlenül érintkezni; egyúttal megkérte a főudvarmestert, báró Nopcsát, hogy e szándéka végrehajtása tekintetében érintkezzék a magyar miniszterelnökkel. Nos hát, e látogatások megtörténtek; és ráadásul még néhány üzletben is megjelent a királyné, hogy azokat megtekintse és egyet-mást vásároljon is.

E budapesti időzése alkalmából csak még egyet óhajtok elmondani, egy szép mondás történetét, melynek kurta szavai mégis oly szépen tükröztetik azt a gyöngédséget, melylyel a fejedelemasszony felséges férjéhez ragaszkodik. Midőn a nagyváradi püspök megkapta a bíbornoki kalapot s ez új méltóságában Bécsben bemutatkozó látogatásait végezte: szándéka volt, hogy mint az bíbornoki kinevezéseknél szokásos, ő felségénél a királynénál is tisztelegjen. De közölték vele, hogy a királyné már legközelebb Magyarországra megy s örülni fog, ha a magyar bíbornokot szülőföldjén fogja fogadhatni. Egyúttal azt is megjegyezte ő felsége, hogy még a bíbornok-herczegprímást sem ismeri. Így aztán múlt vasárnap mindkét egyházfi kihallgatásra ment ő felségéhez, ki őket egyenkint fogadta. A hercegprímás fogadtatásán Olaszország szépségére fordult a beszélgetés sora és Vaszary bíbornok élénk szavakkal ecsetelte azokat a derült, boldog napokat, melyeket olasz ég alatt töltött. „Bizony”, szól most ő felsége, „*itt* nem fogja most magát oly jól érezni.” „Nem, nem”, felelt a kardinális; az utolsó időben sok nehéz, gonddal teljes órát éltem át.” S a királyné halkán, reszkető hangon, melyből ki lehetett érezni koronás férje gondjaiban való részvételének egész bensőségét, csak ennyit mondott.:

– *Hát még a szegény király!*

